

УДК [338.43.02:316.343.37] (477)

Бородіна О.М., професор, чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

ПОТЕНЦІАЛ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ВИМУШЕНОЇ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ

На основі емпіричних даних узагальнено практичні підходи до вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб у сільських громадах у різних регіонах України. Виокремлено дві моделі взаємовідносин, які є продуктом спільних зусиль сільських мешканців і вимушених внутрішніх мігрантів (родин), а також представників органів влади та громадянського суспільства. Запропоновано шляхи посилення заходів політики сільського розвитку, орієнтованих на надання державної підтримки та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб у сільській місцевості.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, внутрішня міграція, модель облаштування внутрішніх мігрантів, сільська громада, політика сільського розвитку.

Облаштування вимушених внутрішніх мігрантів у сільській місцевості подекуди довело, що люди з іншою професійною кваліфікацією, ментальністю, побутовими звичками, уявленнями про свята, мову стали економічним і соціально-культурним викликом для сільських громад. Ці обставини спонукали до розбудови нематеріальних активів сільського розвитку – необхідності свідомого порозуміння, ентузіазму, пошуку спільних інтересів, об'єднання довкола спільних цінностей і колективних дій тощо.

У багатьох сільських регіонах України місцевим громадам та переселенцям вдалося досягти взаєморозуміння та співпраці, про що свідчать численні позитивні історії вимушено переміщених осіб, які узагальнені цими емпіричними дослідженнями.

Накопичений досвід облаштування внутрішніх мігрантів у сільській місцевості дає підстави виділити дві моделі вирішення цієї проблеми, які функціонують на територіях сільських громад, що прихистили переселенців. Один варіант взаємовідносин вибудовується як персональна імплементація переселених сімей у сільські громади, інша модель – організоване групове переселення, як окреме поселення у межах функціонуючого сільського населеного пункту. Ці моделі є продуктом спільних зусиль самих сільських громад і вимушено переселених родин, а також представників органів влади та громадянського суспільства.

Отже, **мета статті** – узагальнити підходи до практичного вирішення проблем вимушеної внутрішньої міграції у контексті реалізації потенційних можливостей сільських громад і розробити пропозиції для формування політики сільського розвитку, орієнтованої на взаємовигідне вирішення проблем села та вимушено переміщених осіб.

Модель 1. Організовані поселення для компактного проживання. Кейс-стаді – Львівська область.

До Львівської області переселилося приблизно 20 тис. переселенців, з них близько половини – у сільську місцевість. Львівщина є унікальною у тому сенсі, що стала одним з осередків компактного проживання переселених осіб з Криму – кримських татар. Це пов'язано з тим, що львів'яни одними з перших відреагували на швидкий процес анексії Криму й запросили крим-

чан приїздити на Галичину. Керівник західноукраїнського офісу «Крим SOS» А. Алієв зазначив, що то була дуже тепла зустріч, пропонували житло, роботу. Втім, влітку 2014 р. після нової хвилі переселенців з Донбасу ситуація дещо змінилася, й піднесений настрій змінився підозрілим сприйняттям. Розпочалась кропітка робота у руйнуванні штучних стереотипів про переселенців: переміщені особи не є людьми, що сіли на шию й щось просять, чогось вимагають. Це люди, які здатні давати, адже багато з переселенців доволі швидко адаптувалися на новому місці, відкрили бізнес і працюють на благо місцевого розвитку.

У жовтні 2015 р. у Львівській області на місцевому рівні було схвалено рішення, за яким для переселенців із зони конфлікту стало можливим отримати землю під організоване будівництво у Яворівському районі у селищній раді Вороців, до складу якої входить чотири села.

Ініціатором проекту щодо створення окремого власного поселення для переселенців з Донбасу стала Громадська організація «Громадський рух переселенців Донбасу», яку створили у травні цього року. Вона об'єднує 53 переселені особи, людей з чіткою проукраїнською позицією, мешканців Донецька, які переїхали до Львова та налаштовані спільно вирішувати проблеми з житлом, облаштуванням та імплементацією до місцевих інститутів громадянського суспільства.

Ідея створення власного поселення прийшла після тривалого періоду оренди квартир у м. Львові. Коли заощаджень ставало дедалі менше, переселенці дійшли до думки про необхідність зведення власного житла. Виникла ідея збудувати разом ціле «містечко». Активісти ГО «Громадський рух переселенців Донбасу» шукали можливість отримати землю для будівництва свого «містечка» у багатьох селах, але домовитися змогли лише у с. Вороців Яворівського району. Голова сільради І. Перун пішла назустріч переселенцям. За її ініціативи та підтримки було організовано громадські слухання з цього питання: постійно збирались засідання депутатів районної ради, селищної ради, запрошували місцевих активістів, урядовців та інших зацікавлених осіб. Багато консультацій було проведено з місцевими мешканцями, які зустрічалися з переселенцями, ставили запитання, обговорювали варіанти вирішення проблеми. Зрештою, місцева влада запропонувала оригінальне рішення: щоб партнерство місцевої громади з переселенцями було взаємовигідним, земля під будівництво містечка виділяється в обмін на облаштування території сільради, насамперед, ремонт місцевих доріг.

Місцева рада с. Вороців уклала відповідну угоду з ГО «Громадський рух переселенців Донбасу». Під забудову виділяється 24 ділянки землі. На першому етапі переселенці отримують 6 ділянок, решту мають отримати у своє користування після того, як буде зроблена дорога та проведуть необхідні комунікації. Нова дорога, яку переселенці робитимуть власноруч, має бути завершена восени 2016 р., навесні планують розпочати зводити будинки, а до літа 2016 р. – завершити будівництво власного містечка.

У зв'язку з тим, що земля для будівництва дісталася проблемна: поруч річка, яка інколи розливається на територію забудови, та багато торфу, переселенці вирішили власними силами розв'язати й ці проблеми: дорогу насипають своїм коштом, осушують торф'яники, укріплюють берег річки. Місцеві мешканці задоволені таким сусідством, оскільки після проведення культурно-технічних робіт та інфраструктурних комунікацій їхні земельні ділянки зростають у ціні.

Більша частина активістів ГО «Громадський рух переселенців Донбасу» – підприємці, які мали власний бізнес на Сході. Багато кому довелося розпочинати нову справу з нуля: Н. Нещенко організувала агентство нерухомості та турагенцію, Н. Марійчук виграла грант і розводить перепілок, К. Пантукіна відкрила рекламну агенцію, Л. Галай виготовляє солодощі, В. Татаренко відкрив чебуречню. Інші займаються тим самим, чим займались вдома: О. Солоненко – професійний фотограф і має власну фотостудію, В. Коноплев і М. Бовгунов – землевпорядники, Г. Волков – директор юридичної фірми, В. Колодій – будівельник.

За словами активістів ГО «Громадський рух переселенців Донбасу», найбільшою проблемою у створенні власного містечка є фінансові ресурси для проведення всіх робіт з облаштування території вчасно. ГО зверталась по допомогу до всіх, хто мав таку можливість, зокрема до громадянської організації «Кримська Діаспора» та її лідера А. Засоби, завдяки зусиллям якого їм вдалось передати своє звернення до міністра соціальної політики П. Розенка, а також налагодити контакти з різними міжнародними організаціями. Так, ГО «Громадський рух переселенців Донбасу» заручився підтримкою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [1].

Кейс-стаді – Одеська область. В Одеській області у с. Маяки Біляївського району переселенці зі Сходу при підтримці благодійного фонду «Добрий самаритянин» організували комуну, яка функціонує за зразком ізраїльських кібуц. Кібуци – невеликі екопоселення, розраховані на 150–200 осіб, які мають спільне господарство, що функціонує на базі невеликого багатопрофільного сільськогосподарського виробництва.

Матеріальною базою, на якій створилося поселення, став покинутий у сільській місцевості табір дитячого відпочинку. З дитячого табору благодійний фонд спільно з біженцями створили повноцінний пансіонат для переселенців: привели в порядок існуючі будівлі, побудували нові збірні будинки, витративши, у цілому, понад 4 млн грн. Адже дитячий табір колись використовувався у теплий період року, не було опалення, спільними діями переселенців і членів благодійної організації вдалося провести опалення, організувати умови для цілорічного мешкання. На даний момент у пансіонаті проживає понад 150 осіб, у тому числі діти та інваліди; переселенці постійно прибувають. У таборі панує сприятлива атмосфера, в якій допомагають усім із загальною проукраїнською налаштованістю та з вимогою дотримання деяких правил гігієни, підтриманням чистоти та порядку.

Голова благодійного фонду "Добрий Самаритянин" Д. Сердиченко на брифінгу в Одеському кризовому медіа-центрі зазначив, що перше завдання (допомогти людям пережити зиму) табір виконав. На другому етапі поставлено завдання – перетворити табір у повноцінне житлове поселення, що функціонуватиме на самозабезпеченні. Для цього організували фермерське господарство для самозабезпечення необхідними продуктами харчування, розвивають тваринництво та рослинництво. Виробничі приміщення використовуються для утримання курок-несучок, поросят на відгодівлі, свиноматок, які використовуються для народження поголів'я; висаджують овочі та плодіві дерева для самозабезпечення овочами і фруктами, а також планують диверсифікувати економічну діяльність, насамперед, займатися сільським зеленим туризмом.

Члени комуни все роблять своїми руками. Тут функціонує загальна кухня – усіх годують триразовим харчуванням, у тому числі з власної ферми, діє дитячий садок. Місяць утримання комуни коштує 5000 тис. дол., які покриваються власним господарством, коштом волонтерів і благодійного фонду.

На сьогодні у комуні діють певні правила поведінки: переселенці не розмовляють на політичні теми, самі себе обслуговують, готують їжу, працюють на себе. Власне фермерське господарство забезпечує їжею і роботою людей економічно активного віку та відповідного стану здоров'я. Члени комуни створюють психологічну атмосферу, максимально комфортну кожному проживаючому. Більшість переселенців не буде повертатися назад, шукатимуть заняття та облаштовуватимуться у комуні. Благодійний фонд "Добрий Самаритянин" обіцяє підтримувати та розширювати поселення: для частини переселенців виділятимуть невеликі ділянки землі для будівництва власних будинків як благодійності, розділивши наявну у розпорядженні фонду велику земельну ділянку. Розширятиметься економічна діяльність комуни, у тому числі поза межі сільського господарства [2; 3].

Кейс-стаді – Івано-Франківська область. Громадська організація «Д.О.М.48.24» створена

переселенцями з Донбасу в Івано-Франківську з метою формування сприятливого середовища для життя, роботи, психологічної реабілітації та соціально-культурної адаптації внутрішньо переміщених осіб. «Дій – обирай майбутнє!» – такий девіз її засновників, з перших літер цих слів утворилася назва організації. Щодо цифр, то вони є посиланням на географічні координати – сорок восьма широта та двадцять четверта довгота, з яких починаються координати Івано-Франківська. Координати Донецька та Луганська також лежать на цій широті: таким чином, сорок восьма широта поєднує всю країну, а на перетині її з двадцять четвертою довготою знаходиться Івано-Франківськ, де і знайшли свій новий дім засновники організації.

Серед засновників ГО «Д.О.М.48.24», які познайомились і згуртувались через Фейсбук – будівельники, науковці, економісти, домогосподарки, студенти, родини учасників АТО, які прагнуть допомагати один одному та розвивати свою нову домівку на Івано-Франківщині гуртом. Колишні мешканці Донбасу й Криму поставили собі за мету позбутися тавра «ВПО – внутрішньо переміщені особи». Для них жити на Прикарпатті означає не просити допомоги, а бути самодостатніми й корисними тут. Активістка ГО О. Архіпова зазначає: «Ми хочемо працювати над тим, аби місцева громада прийняла нас, а не тільки виявила жалість. Щоб нас прийняли як людей, які здатні самі вирішувати проблеми і допомагати спільноті, в яку хочуть інтегруватися». Адже у складі організації – переважно ті, хто був доволі успішним і впевненим у завтрашньому дні до війни. Тобто діяльність організації спрямована на залучення інтелектуальних, творчих та інших ресурсів ВПО на благо місцевої громади, на допомогу ефективного вирішення проблем переселенців і налагодження містків для співпраці та порозуміння із суспільством Івано-Франківська.

Активісти працюють над ідеєю створення агротехнопарку неподалік міста у сільській місцевості. На цій території мають бути житлові будинки для переселенців і поруч – кілька невеличких ферм. Дехто з членів організації мають досвід будівництва екоферм та енергоефективних будинків. «На гроші, що генерує цей бізнес, можна оплачувати житло в місті або допомагати тим, хто цього потребує. Також бізнес вирішить проблему зайнятості», – зазначає одна з ініціаторів технопарку Н. Вишневецька [4].

Модель 2. Персональна імплементація переселених родин у діючі сільські громади. Кейс-стаді – Тернопільська область.

У Гусятинському районі Тернопільської області кількість переселених осіб становить 120, лише третина з них погодилася жити в селі. Основний аргумент небажання їхати у сільську місцевість – багато роботи. Більшість біженців працюють і гроші на облаштування намагаються заробити самостійно. Інші ж переселенці, здебільшого, їх випрошують; допомагати їм важко, адже бюджетних коштів у сільрадах на це не закладено. За свідченням заступника голови Гусятинської районної ради Л. Лівеля, бюджетних резервів на підтримку переселених осіб немає і на районному рівні. Тому допомога місцевої влади в основному полягає в тому, щоб людей організувати і надати їм методичну допомогу, підказати, до кого можна підійти і отримати хоч якусь допомогу.

До села Увисла на Тернопільщині із Гранітного переїхала сім'я переселенців Попових-Качалових. Вони приїхали до Усли ще на початку подій на Сході. Тікати з рідного села їм довелося не лише через прихід проросійської влади, але й через непорозуміння з односельцями, оскільки мають проукраїнську позицію. До села Увисла приїхали до родичів, тут проживає двоюрідний брат.

Ця сім'я – одна з небагатьох, хто зміг облаштуватися на Тернопільщині самостійно у новій сільській громаді. Використали для облаштування нового помешкання пустуючий сільський будинок, почали ремонтувати його своїми силами, завели господарство та організували власний міні-бізнес. Мають великий город, мати з дочкою самі його обробляють. З Донеччини жінки привезли в'язальну машинку і організували для місцевих мешканців виробництво трикотажних виробів.

Грошових коштів для облаштування нового помешкання потрібно багато. Внутрішнє облаштування будинку (ванну, вікна) та прибудинкової території (паркан) допомагають зробити місцеві благодійники. «Мусимо допомогти людям. Звичайно, тут до них ставляться по-різному, але більшість допомагає. Треба підтримувати один одного, адже інакше нічого не буде», – каже депутат сільської ради М. Підгородецький [5].

Кейс-стаді – Львівська область. У Львівській області Громадська організація «Клуб ділових людей» та міжнародний фонд «Відродження» організували перший бізнес-інкубатор для вимушено переміщених осіб «Новий відлік» для допомоги переселенцям працевлаштуватись та адаптуватись до нових умов життя. Після інтенсивного двомісячного бізнес-навчання серед 64 учасників проекту відібрали 15 переможців з найкращими бізнес-планами. Ці 15 переселенців отримують грант до 100 тис. грн від фонду «Відродження» на розвиток власного бізнесу. Н. Марійчук увійшла у п'ятірку лідерів, котрі очолили рейтинг найкращих бізнес-проектів у сільському господарстві. Н. Марійчук організувала перепилину ферму та проектує створення еко-ферми з вирощування зелені.

Наталя з родиною переїхала на Львівщину у червні 2014 р. з Алчевська. Місто знаходиться на межі Донецької та Луганської областей. І цей район завжди був депресивним. Із початком війни завод, на якому працювала більшість населення міста, повністю зупинився, над головами літати військові літаки, було страшно. Чоловік хотів перечекати, а Наталя з дітьми вирушила до Львова і перших півтора місяці жила у подруги у м. Сколе. Згодом орендували будинок у Городку, а звідти переїхали до с. Шоломинь, Пустомитівського району неподалік Львова. Переїжджали вже двома родинами разом із сестрою (загалом – 13 осіб).

Стали облаштовуватися на новому місці, думати про власну справу. Спочатку переселенка хотіла реалізувати проект дитячого кафе у селі. Проте коли почала рахувати видатки, то зрозуміла, що мрія – недосяжна. На одному з тренінгів, де була Наталя, розповідали про перепелів. Відтак жінка зацікавилася цією темою, вивчила ринок і дійшла висновку, що перепелина ферма – це вигідна справа. Почала втілювати ідею в життя: навесні пройшла коротке бізнес-навчання від Міжнародної організації міграції та виграла грант 2,5 тис. дол. для реалізації проекту перепелиної міні-ферми. Зараз перепелина міні-ферма налічує близько 900 голів основного стада, яке дає свіжі яйця та молодняк птахів.

Розширення бізнесу вирішили організувати на присадибній ділянці, яка використовувалася для вирощування зелені для власних потреб, надлишки продавалися на ринку. Спостереження за ринком навели на думку, що домашню зелень продають тільки сезонно, а не цілий рік. Так виникла ідея зробити теплицю, де б постійно вирощувалась зелень, але не звичайна, як-от кріп чи петрушка, а розширеного асортименту (базилік, рукола, кінза, салати). Важливо, аби продукти були екологічно чистими. У більшості випадків у теплицях зелень вирощують з застосуванням хімічних засобів, Наталя поставила за мету виробляти еко-продукти. Прорахувала, що «дідівським» способом вирощувати таку продукцію буде занадто довго і економічно затратно. Інноваційне рішення – теплиця, облаштована системою гідропоніки – спеціальної системи екологічного вирощування рослин без ґрунту. В Україні така система використовується вкрай рідко, хоча в Європі вона доволі поширена. Для того, аби зелень виросла в системі гідропоніки, потрібно до 30 днів, залежно від виду рослин. Особливість цієї системи також в тому, що рослини продаватимуться з корінням, в горщечках, тобто вони будуть завжди свіжими та можуть стояти декілька днів у покупців вдома. Н. Марійчук розробила новий бізнес-проект теплиці для екологічного вирощування та отримала грант. Якщо вдасться швидко закупити необхідне для теплиці обладнання, то вже в грудні вона зможе вийти на ринок. Вона зазначає, що «вартість зелені буде дорожча від тієї, що є на ринку. Проте наш продукт не для продажу бабусями на ринках, а для магазинів чи ресторанів – це бізнес для бізнесу» [6].

Кейс-стаді – Вінницька область. Житель Горлівки Олег влаштувався в с. Степанівка Вінницької області. Там родина купила невелику хату, власними силами проводить ремонт, організовує присадибне господарство. Олег завів блог "українського переселенця", де тепер описує враження від сільського життя, дає поради з власного досвіду, як він сам облаштовує нове житло, розбиває город, заготовляє дрова на зиму, ділиться планами на майбутнє – планує, чим засівати город, які дерева висадити в саду, як перебудувати підсобне приміщення, в якому утримуватиметься птиця і худоба. «Не бійтеся села, там життя не гірше, ніж у місті, а часом навіть краще», – радить він у своєму блозі.

Кейс-стаді – Київська область. У Києво-Святошинському районі Київської області проживає велика родина переселенців з 15-ти осіб. В Олени Жеребченко з чоловіком двоє власних дітей і ще 11 прийомних. Із собою з Донецька вони перевезли чотирьох коней, дві кози, кілька кішок, кроликів і собак. Перевезти усіх було не так важко, допоміг товариш, у нього була коневозка. Довго шукали будинок зі стайнею, але усвідомили, що це нереально, тому коней помістили в кілометрі від місця проживання на організованій стайні, де їхньому «господарству» надали благодійний притулок. На умови родина не скаржиться, але мріє про власну земельну ділянку більших розмірів: "Зиму переживемо тут, будинок в хорошому стані. Але про свою земельну ділянку мріємо, щоб побудувати свій будиночок з городом, теплицею, маленькою стайнею", щоб знову жити всім разом і спільно доглядати улюблених тварин.

Кейс-стаді – Чернігівська область. Родина Марини та її батьків оселились у Талалаївці Ніжинського району Чернігівської області наприкінці березня цього року. До переселення мешкали у м. Світлодарську, що у 18 кілометрах від м. Дебальцевого. Марина з мамою Оленою ведуть домашнє господарство, Є. Кравченко, чоловік Марини, працює на Ніжинському жиркомбінаті. Чоловік Олени сьогодні на Донеччині; працює у зоні АТО електрослюсарем у м. Світлодарськ Донецької області на Вуглегірській ТЕС. У сім'ї четверо дітей. Двійні Софії та Євгенії три роки, Богдану – чотири, Лілі, доньці Марини від першого шлюбу – 14.

Приїхали на Чернігівщину, бо у Ніжинському районі мешкають родичі, та й вони тут жили до 1989 р. Переїхали на Донбас після Чорнобильської катастрофи туди, де пропонували нормальні умови для життя. У Світлодарську облаштувалися, обжилися, заробили все своєю працею. І все залишили. За три квартири платять комунальні платежі, оскільки їх нереально продати, а покинути – шкода. Ніхто не купляє. Родина, маючи на Донеччині три квартири з меблями, оселилася на Чернігівщині у чужій хаті, яку запропонував талалаївський сільській голова В. Хоменко. Він разом із дружиною живе з батьками. Хата куплена для сина-студента на майбутнє. Хата старенька, але газифікована та має електрику. За житло сім'я переселенців не платить, тільки за електроенергію і за газ. Засадити на полі город 20 соток. Односельці дали насіння гарбузів і кукурудзи, картоплю для висадки. Менших дітей оформили у садок, старших – у школу.

Роботу за фахом Марині знайти поки що не вдалося, навіть у м. Києві. Вона – медсестра, а також спеціаліст з ремонту і обслуговування медичної техніки – технік-електронник. Заробляє власноруч рукоділлям – на замовлення шие, в'яже [7].

Сім'я переселенців мріє про власний дім і збирає документи на те, щоб отримати кредит на 100 тис. грн за проектом «Власний дім» і купити житло у селі. Програма «Власний дім» діє відповідно до Указу Президента України¹ та Державної цільової програми розвитку українського

¹ Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі : Указ Президента України від 27.03.1998 р. № 222 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/222/98>

села на період до 2015 р., затвердженої постановою Кабінету Міністрів України².

Кейс-стаді – Черкаська область. Сім'я Сергія і Ірини із Слов'янська знайшла притулок у с. Боровиця Чигиринського району на Черкащині. На Донеччині сім'я займалася власним бізнесом з виробництва посуду, виховували двох дітей. Але коли у ході бойових дій зруйнували їхній будинок, були вимушені бігти з небезпечної території. Вже півтора роки живуть у с. Боровиця. Поступово життя входить у нормальне русло. У Боровиці узяли будинок під виплату, мають город і сад (виноград, сливи) і намагаються відродити сімейний бізнес. Сергій встановив устаткування у новому будинку, однак зазначає: «Щоб твердо встати на ноги – катастрофічно бракує коштів. Щоб відновити бізнес на Черкащині, планували продати напівзруйнований будинок у Слов'янську, але його ніхто не купує».

Тетяна, сусідка Сергія і Ірини, із чоловіком і двома дочками рік тому виїхали з м. Дебальцевого. Там залишився будинок і власний бізнес – торгові намети. Житло в с. Боровиця орендують. Жінка зізнається, що жити у статусі переселенця є некомфортним. «Ми, коли переїжджали, сподівалися, що там швиденько все закінчиться, два місяці каталися і бомжували», – розповідає переселенка, тому сім'я не має твердої точки зору щодо свого майбутнього. Відкривати новий бізнес у с. Боровиці поки що не ризикують.

У сусідньому із Боровицею с. Тінки Чигиринського району живе родина Наталії, яка приїхала з Донецька, де залишився приватний будинок на 10 кімнат у спальному районі. Вони переїхали у с. Тінки минулого літа. За цей час їх рідний дім розбомбили і сім'я переселенців була змушена освоюватися на новому місці у старенькій сільській хаті. Наталя займалася мікропідприємництвом у селі: випічка, ремонт одягу. Пізніше освоїла нову професію – перукар і зараз надає відповідні послуги сільським мешканцям, на які завжди є попит.

У с. Тінки також переселився Максим разом з родиною (жінка і троє дітей). Пересувний ремонтний цех перевіз із окупованого Алчевська, де у чоловіка була власна станція техобслуговування автомобілів і велика квартира. У с. Тінки – старенька хата. Максим починає відроджувати свій бізнес – допомагає з авторемонтом односельцям. У планах – капітальний ремонт будинку. За рік родина Максима вже перестала себе відчувати вимушеними переселенцями, налагодили контакти у громаді, сусіди всіляко підтримують родину [8–10].

Висновки. Отже, емпіричні дослідження дають підстави підвести підсумки.

Вимушені внутрішні мігранти з Криму та Сходу активно адаптуються до життя у сільській місцевості в усіх регіонах країни, незалежно від того, де вони проживали (у селі чи місті) до переселення із зони бойових дій і тимчасово окупованих територій. Потенціал сільської місцевості та сільських громад характеризується наявними позитивними та негативними тенденціями розвитку.

З одного боку, сільські території та громади за роки аграрних трансформацій зазнали істотних втрат і руйнацій: скоротилися можливості для зайнятості, погіршилися соціально-економічні та екологічні умови проживання у сільській місцевості, зношена технічна інфраструктура тощо. Сільські громади великою мірою втратили можливості доступу до локальних природних ресурсів (земельних, водних, лісових) та місцевих корисних копалин, які є матеріальною базою добробуту на сільських територіях. Просторова та соціальна ізоляція сільських громад утруднює їх адаптацію до змінюваних умов господарського та політичного життя, обмежує можливості для подолання бідності та захисту прав власності на локальні ресурси, які активно відчужуються на користь тих, хто не проживає у сільській місцевості.

² Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09. 2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF>

З іншого боку, сільське населення, яке збідніло внаслідок недосконалого перерозподілу виробничих ресурсів села у процесі приватизації землі та реорганізації крупних сільсько-господарських підприємств, має усталені традиції колективізму, відкрите до спілкування, готове до співчуття та підтримки тих, хто потребує допомоги, про що свідчать конкретні приклади прийняття вимушених внутрішніх мігрантів у сільській місцевості.

Місцеві державні адміністрації, інші органи влади та самоврядування не мають матеріальних і фінансових ресурсів, які б допомогли вимушеним переселенцям облаштуватися на сільських територіях. Найактивніше їм допомагають у тих областях, де зусилля державних органів поєднуються з громадською, волонтерською, благодійницькою активністю та залученням допомоги донорських організацій і проектів технічної допомоги. Зовнішня підтримка селу і внутрішньо переміщеним особам значно спрощує порозуміння та налагодження стосунків у громадах. Спостереження представництв благодійних організацій, проектів технічної допомоги, спонсорських організацій, що підтримують переселенців у їх бажанні закріпитись у сільській місцевості, свідчать, що багато вимушених мігрантів нині готові жити та працювати на селі. У рамках технічної підтримки переселенцям пропонуються практичні тренінги, надаються гранти на відкриття власної справи на землі, передбачаються навчальні тури селами для обміну досвідом та продукування власних інноваційних рішень накопичених проблем.

Більшість переміщених осіб працюють незалежно від професійної приналежності та наявного місця прикладання праці, для самостійного облаштування на новому місці освоюють нові види діяльності. Така категорія людей орієнтується на власні сили та бажання працювати над тим, аби місцева громада прийняла їх як повноцінних членів, які здатні самі вирішувати проблеми та допомагати громаді, в яку хочуть інтегруватися (а не тільки виявила жаль до них). Переїжджаючи у села, вимушені мігранти приносять у них «ознаки нового життя», допомагають розвивати диверсифіковані види економічної діяльності, мікро-підприємництво, відроджують інфраструктуру та формують нові соціальні мережі, описуючи це у своїх блогах. Представники середнього класу та інтелігенції, об'єднуючись у громадські організації, спільними зусиллями створюють власні поселення на сільських територіях, привносячи нову культуру стосунків з місцевою громадою та органами самоврядування. Ці поселення демонструють гарні приклади самоуправління та важливості колективних дій для облаштування сільських територій.

Місцева влада більшою мірою задоволена тим, що вимушені мігранти вибирають сільську місцевість для переселення. Серед представників місцевої влади ходить думка про те, що варто усіх тих, хто жив у селах на Донбасі, переселяти саме у сільську місцевість, оскільки вони вміють працювати на землі, займатися тваринництвом, а також доглядати старих, самотніх громадян, що залишились у селі (люди, які самі постраждали, більше здатні на співчуття та допомогу ближнім). Допомога місцевої влади в основному полягає в тому, щоб мігрантів організувати, надати їм методичну допомогу, підказати, до кого можна звернутися на локальному рівні й отримати хоч якусь допомогу, оскільки сама влада матеріальних чи фінансових можливостей для цього не має.

На нашу думку, кардинальне вирішення проблем вимушеної внутрішньої міграції населення у сільську місцевість може бути забезпечено в рамках системного підходу до відродження села, який поєднував би зусилля держави, локального бізнесу, громадянського суспільства, місцевого самоврядування та самоуправління. Ці підходи частково закладені у проекті Національної стратегії та плані дій розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки. У цьому програмному документі особлива увага зосереджується на: необхідності модернізації особистих селянських господарств, їх трансформації у сімейні фермерські господарства; розширенні можливостей для розвитку диверсифікованих видів діяльності як у сільському господарстві (зокрема, виробництві органічної продукції), так і неаграрних видів діяльно-

сті на селі; розбудові потенціалу сільських громад до саморозвитку та ініціації проектів локального розвитку. Згідно із Стратегією, держава створюватиме сприйнятливий інституційний середовище та новий формат взаємовідносин у сільській місцевості для поглиблення державно-приватного партнерства у вирішенні проблем сільської місцевості, у тому числі у розбудові інфраструктури. Особлива увага зосереджується на залученні донорських ресурсів для відродження села.

Зважаючи на обмежені можливості державної підтримки заходів політики сільського розвитку в Україні у цілому і її окремого напрямку щодо державної допомоги переселеним особам у сільську місцевість, варто зупинитися на таких **рекомендаціях**:

1. Зважаючи на те, що житлова проблема є найактуальнішою для вимушених мігрантів, слід зосередитися на можливостях її вирішення. У цьому контексті варто переглянути механізми державної підтримки покращення умов проживання у сільській місцевості у рамках діючих бюджетних програм, з тим, щоб забезпечити активне залучення переміщених осіб до цих програм.

2. Державна підтримка індивідуального житлового будівництва на селі надається за спеціальною бюджетною програмою «Державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників – «Власне житло». За час впровадження програми «Власне житло» станом на 2014 р. майже 90 тис. сільських забудовників скористалися пільговими кредитами на будівництво і придбання житла, що становить приблизно 2% сільських домогосподарств [11]. Залучення внутрішньо переміщених осіб до цієї програми на основі спрощення процедури доступу до можливостей облаштування власного житла та дешевих позичкових коштів для накопичення державних ресурсів на програму «Державне пільгове кредитування індивідуальних сільських забудовників» могло б у короткі строки покращити ситуацію з облаштуванням житла.

3. Для більшого охоплення програмою «Власний дім» переселених родин доцільно виділяти кошти за цією програмою не тільки для будівництва, але й для ремонту та реконструкції пустуючого житла у сільській місцевості. Питома вага незаселених житлових будинків у сільській місцевості сьогодні становить понад 10% усього сільського житлового фонду. Ці будинки, переважно, потребують значної реконструкції або капітального ремонту. Необхідно також посилити контроль за зловживаннями у використанні бюджетних ресурсів і переорієнтувати рух коштів за програмою «Власний дім» на ті сільські території, де оселилися родини вимушених внутрішніх мігрантів. Аналіз практики використання коштів за програмою «Власний дім» свідчить, що основні обсяги підтримки використані на зведення індивідуального житла переважно у приміських зонах (наближених до великих міст) та в особливо привабливих природно-ландшафтних і рекреаційних зонах. Запровадження перехресного контролю за освоєнням коштів програми «Власний дім» може значною мірою розширити доступ переселених осіб до державної підтримки покращення житлових умов.

4. Додатково інструментом державної підтримки індивідуального житлового будівництва у селі для переселених осіб може бути залученість їх у проект «Село майбутнього», який реалізується у рамках національного проекту «Відроджене скотарство» (постанова Кабінету Міністрів України³). Поряд із створенням виробничих об'єктів цим проектом передбачено будівництво житла для працівників за рахунок коштів інвесторів і державної підтримки. Тобто за цією програмою може бути забезпечено місце прикладання праці та проживання у сільській місцевості.

³ Деякі питання підготовки до реалізації проекту «Село майбутнього» як складової національного проекту «Відроджене скотарство» – розроблення та реалізація програми розвитку скотарства»: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.10.2012 р. № 953 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/953-2012-%D0%BF>

Список використаних джерел

1. Переселенці з Донбасу облаштують на Львівщині власне поселення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?pereselentsi_z_donbasu_oblashtuyut_na_lvivshhini_vlasne_poselennya&objectId=1365203
2. Переселенцы из Донбасса основали городок в Одесской области [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tretiy.tv/36918>
3. Городок переселенцев в Маяках [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kot-saymona.ru/watch/UjB1RE04TUU4STg>
4. «Нам ніхто нічого не винен», – переселенці, які переїхали до Франківська, хочуть створити агротехнопарк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dcz.gov.ua/ifr/control/uk/publish/article?art_id=52734
5. Як сім'я переселенців обживається на Тернопільщині? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vision.ternopil.ua/index.php/2014-03-08-15-47-49/zhyttia-mista/item/4384-yak-sim-ia-pereselentsiv-obzhyvaietsia-na-ternopilshchyni-video>
6. На втілення бізнес-ідей у Львові переселенці можуть отримати до 100 тис. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_na_vtilennya_biznesidey_pereselentsiv_vidilili_1 mln_grn&objectId=1354636
7. Переселенців з Донбасу прихистив у власному будинку сільський голова Талалаївки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mynizhyn.com/news/misto-i-region/2364-pereselenciv-z-donbasu-prihistiv-u-vlasnomu-budinku-silskii-golova-talalayivki.html>
8. Тінки для переселенців. Сотня біженців облаштувалась у Черкаському селі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vikka.ua/news/86905-tinki-dlya-pereselentsiv--sotnya-bizhentsiv-oblashtuvalas-u-cherkaskomu-seli-video.htm>
9. На Черкащині переселенців з Донбасу позбавили права вибору [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://provse.ck.ua/na-cherkashyni-pereselentsiv-z-donbasu-pozbavyly-prava-vyboru-video/>
10. Переселенці з Донбасу піднімають села і пишуть про це блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/pereselency-s-donbassa-podnimayut-sela-i-pishut-ob-etom-blogi-639833.html>
11. "Власний дім" в масштабах України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://krf.com.ua/section/ВВНК/_quot_Власний_д_м_quot_в_масштабах_України
12. Політика сільського розвитку на базі громад в Україні : наук. доп. ; [за ред. О.М. Бородіної, І.В. Прокопи, О.Л. Попової]. – К. : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2015. – 70 с.

References

1. *Pereselentsi z Donbasu oblashtuyut' na Lvivshchyni vlasne poselennya* [Internal migrants from the Donbas arrange their own settlements in Lviv region], available at: http://zaxid.net/news/showNews.do?pereselentsi_z_donbasu_oblashtuyut_na_lvivshhini_vlasne_poselennya&objectId=1365203 [in Ukrainian]
2. *Pereselentsy iz Donbassa osnovali gorodok v Odesskoi oblasti* [Internal migrants from the Donbas founded the town in Odessa region], available at: <http://tretiy.tv/36918> [in Russian]
3. *Gorodok pereselentsev v Mayakakh* [Internal migrants' town in Mayaky], available at: <http://kot-saymona.ru/watch/UjB1RE04TUU4STg> [in Russian]
4. «*Nam nikhto nichogo ne vynen*», – *pereselentsi, yaki pereikhaly do Frankivs'ka, khochut' stvoryty agrotekhnopark* [«Noone owes us anything», – internal migrants that omved to Frankivs'k,

want to create agrotechnical park], available at: http://www.dcz.gov.ua/ifr/control/uk/publish/article?art_id=52734 [in Ukrainian]

5. *Yak sim`ya pereselentsiv obzhivaet'sya na Ternopil'shchyni?* [How the family of internal migrants settles in Ternopil region?], available at: <http://vision.ternopil.ua/index.php/2014-03-08-15-47-49/zhyttia-mista/item/4384-yak-sim-ia-pereselentsiv-obzhyvaietsia-na-ternopilshchyni-video> [in Ukrainian]

6. *Na vtilennya biznes-idei u Lvovi pereselentsi mozhut' otrymaty do 100 tys. грн.* [Internal migrants in Lviv can obtain up to 100, 000 UAH to implement business ideas], available at: http://zaxid.net/news/showNews.do?u_lvovi_na_vtilennya_biznesidey_pereselentsiv_vidilili_1 mln_grn&objectId=1354636 [in Ukrainian]

7. *Pereselentsiv z Donbasu prykhystyv u vlasnomu budynku sil's'kyi golova Talalaivky* [The internal migrants from Donbas were sheltered in the Talalaevka village head's private house], available at: <http://www.mynizhyn.com/news/misto-i-region/2364-pereselenciv-z-donbasu-prihistiv-u-vlasnomu-budinku-silskii-golova-talalayivki.html> [in Ukrainian]

8. *Tin'ky dlya pereselentsiv. Sotnya bizhentsiv oblashtuvalas' u Cherkas'komu seli* [Tinky for immigrants. Hundred internal migrants settle in Cherkassy village], available at: <http://vikka.ua/news/86905-tinki-dlya-pereselentsiv--sotnya-bizhentsiv-oblashtuvalas-u-cherkaskomu-seli-video.htm> [in Ukrainian]

9. *Na Cherkashchyni pereselentsiv z Donbasu pozbavyly prava vyboru* [The internal migrants from Donbas were denied of the right of choice], available at: <http://provce.ck.ua/na-cherkaschyni-pereselentsiv-z-donbasu-pozbavyly-prava-vyboru-video/> [in Ukrainian]

10. *Pereselentsi z Donbasu pidnimayut' sela i pyshut' pro tse blogy* [Internal migrants from the Donbas revive the village and write about it blogs], available at: <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/pereselency-s-donbassa-podnimayut-sela-i-pishut-ob-etom-blogi-639833.html> [in Ukrainian]

11. *"Vlasnyi dim" v masshtabakh Ukrainy* ["Own house" in Ukraine], available at: http://krf.com.ua/section/BBHK/_quot_Vlasnii_d_m_quot_v_masshtabakh_Ukraini [in Ukrainian]

12. *Polityka sil's'kogo rozvytku na bazi gromad v Ukraini: nauk. dop.; za red. O.M. Borodinoi, I.V. Prokopy, O.L. Popovoi* [Rural development policy based on communities in : scient. report ; [ed. by. O.M. Borodina, I.V. Prokopa, O.L. Popova]. Kyiv, Ukrainian National Academy of Science, Institute for Economics and Forecasting Ukrainian National Academy of Science, 2015, 70 p. [in Ukrainian]

Отримано 04.03.16

Бородина Е.Н., профессор, чл.-кор. НАН Украины, д-р экон. наук, завотделом экономики и политики аграрных преобразований ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (Киев)

ПОТЕНЦИАЛ СЕЛЬСКИХ ОБЩИН В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ ВЫНУЖДЕННОЙ ВНУТРЕННЕЙ МИГРАЦИИ

На основе эмпирических данных обобщены практические подходы к решению проблем внутренне перемещенных лиц в сельских общинах в разных регионах Украины. Выделены две модели взаимоотношений, которые являются продуктом совместных усилий сельских жителей и вынужденных внутренних мигрантов (семей), а также представителей органов власти и гражданского общества. Предложены пути усиления мер политики сельского развития, ориентированные на предоставление государственной поддержки и обеспечения прав внутренне перемещенных лиц в сельской местности.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, внутренняя миграция, модель обустройства внутренних мигрантов, сельская община, политика сельского развития.

Borodina O.M., Dr Habil. (Economics), professor, corresponding member of the National Academy of Sciences, head of department for economics and policy of agrarian transformations, Institute for Economics and Forecasting, National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv)

THE CAPACITY OF RURAL COMMUNITIES IN SOLVING THE PROBLEMS OF FORCED INTERNAL MIGRATION

The article dwells upon practical approaches for solving the internal migration problems in rural communities based on empirical evidences gathered in the different Ukraine's regions. The author distinguished two relationship models, which were implemented as the joint effort of rural inhabitants and internally displaced migrants (families) as well as the local government and civil society representatives. The measures of rural development policy were proposed in order to facilitate the state support and provide legal rights for internally displaced persons in rural area.

Keywords: internally displaced person, internal migration, the model of internal migrates arrangement, rural community, rural development policy.